

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A foglalkozásnevet tartalmazó családnevek a régi magyar nyelvben

Témavezető:

Dr. Tóth Valéria
egyetemi tanár

Készítette:

Gergely Andrea
magyar-francia OMA

Debrecen
2022

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	3
II. Névelméleti kérdések.....	3
1. Néhány terminológiai kérdés.....	3
2. A személynévfajták leírásának modellje	4
2.1. A személynévfajták pragmatikai megközelítésben.....	5
2.2. A személynévfajták kognitív megközelítésben	6
2.3. Egy-, két- és hárombázisú személynévrendszer	7
3. A családnevek kialakulásának okai és kronológiai jellemzői.....	7
4. A családnevek tipológiai leírásának ellentmondásai	9
III. A foglalkozásnevet tartalmazó családnevek részletes vizsgálata	12
1. A névtípus a szakirodalomban.....	12
2. A vizsgálatok forrása és módszere	14
3. A névtípus gyakorisági viszonyai.....	15
4. A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevek kronológiai vizsgálata	19
5. A családnevekben szereplő foglalkozásnevek morfológiai vizsgálata	22
6. A foglalkozásnév morfológiai struktúrája és a belőlük lett családnévformák gyakorisága közötti összefüggések.....	26
IV. Összegzés	28
Irodalom	31

I. Bevezetés

Dolgozatom célja a foglalkozásnevet tartalmazó családnevek vizsgálata a történetiségben. A családnevek kialakulásának története mindig is foglalkoztató, így nagy érdeklődéssel olvastam a témával kapcsolatos szakirodalmakat. Fontos megjegyezni, hogy a személynevekkel, családnevekkel foglalkozó munkák többnyire igyekeznek átfogó és rendszerszerű leírást adni a nevekről és a családnevek különféle típusairól is (lásd pl. N. FODOR 2010a, TÓTH 2016). Azonban úgy gondolom, hogy a családnevek kapcsán szerzett ismereteink egyre pontosabbak lesznek azáltal, ha egy-egy típusukat alaposabb vizsgálat alá vonjuk. Ezért esett a választásom e személynévfajta egyik jellegzetes típusára, a foglalkozásnevet tartalmazó vagy a valamely foglalkozással kapcsolatba hozható családnevekre. Ennek a családnévtípusnak a vizsgálatával azért is érdemes részletesebben foglalkozni, mert a foglalkozásnevet tartalmazó családnevek a magyar családnévrendszer egyik legtipikusabb és legnagyobb elemszámú motivációs-jelentéstani kategóriáját alkotják, amit az is jól mutat, hogy napjaink húsz leggyakoribb családnevéből tíz ebbe a kategóriába sorolható (SLÍZ 2016: 53).

Dolgozatomban a foglalkozásneveket tartalmazó családnevek teljes körű, részletes vizsgálatára vállalkozom. Kutatásom névkorpuszának összeállítása KÁZMÉR MIKLÓS *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)* alapján történt. Azonban mielőtt részletesen bemutatam az általam feldolgozott adatállományt, elengedhetetlennek tartom, hogy szót ejtsek a személynevek tipológiai leírásáról és benne a családnevek mint személynévfajta helyéről; a családnevek kialakulásának motivációjáról és kronológiai jellemzőiről, néhány terminussal kapcsolatos problémára és néhány tipológiai ellentmondásra is utalva.

II. Névelméleti kérdések

1. Néhány terminológiai kérdés

Dolgozatomban előkerül természetesen a *személynév* és *családnév* terminus. Ennek kapcsán fontosnak tartom tisztázni a kapcsolódó terminológiai kérdéseket, mert a szakirodalomban azok helyzete nem mindig egyértelmű. N. FODOR JÁNOS munkájában a következőképpen fogalmaz: „A személynevek rendszerét [...] a névfunkciók szerint tagolhatjuk: eszerint megkülönböztetünk családnevet, keresztnévet, ragadványnevet, becenevet és egyéb kisebb személynévi kategóriát (pl. hívónév, szólítónév, álnév stb.)” (N. FODOR 2010a: 13). N. FODOR megközelítésében „a személynevek denotátumai a létezőknek ugyanarra a kate-

góriájára vonatkoznak, azaz embereket jelölnek, de az egyes személynév-fajták más-más funkciót látnak el” (N. FODOR 2010a: 13). N. FODOR a személynév fogalmának tágabb értelmezését használja, mert ez a fogalom minden olyan elnevezést magában foglal, amely személy megnevezésére szolgál, valamint a névkutatók körében ez a legáltalánosabban elterjedt és mindenki számára jól ismert meghatározás (N. FODOR 2010a: 14).

A *családnév* terminus tekintetében eltérő megnevezéseket találunk a szakirodalomban. N. FODOR JÁNOS például szinonimaként használja a *vezetéknév* és *családnév* terminust (N. FODOR 2010a: 14). J. SOLTÉSZ KATALIN azonban a *vezetéknév* fogalmát a *családnév* kialakulása előtti átmeneti névformákra alkalmazta, eszerint a felfogás szerint a *családnév* tehát „öröklődő vezetéknév” lenne (J. SOLTÉSZ 1979: 51). Mivel ez a különbségtétel kevésbé szerencsés, a családnévelőzmény megnevezésére más fogalmat kell alkalmazni (vö. HAJDÚ 2003: 732). FEHÉRTÓI KATALIN a *megkülönböztető név* terminust használja, melynek segítségével az átmeneti névtípus világosan elkülönül a családnévtől (FEHÉRTÓI 1969: 5). Ez a terminus sem probléma nélküli azonban, mivel a megkülönböztetés természetesen a többi névfajtnak is sajátja (N. FODOR 2010a: 27). Ezeket a terminológiai problémákat is elsimítja majd az a modell, amelyet a személynév-fajták leírására alább bemutatok.

2. A személynév-fajták leírásának modellje

A személynév-fajták leírására új modellt dolgozott ki HOFFMANN ISTVÁN (2008: 5–20), amelynek a régi magyar személynévadásra és személynévhasználatra való alkalmazását TÓTH VALÉRIA kísérte meg (2016). A továbbiakban ezt a rendszert csak vázlatosan mutatom be annak érdekében, hogy a családnévek kategóriájának rendszerbeli helyére rávilágíthassak.

HOFFMANN ISTVÁN munkája alapján a személynév olyan nyelvi és kulturális univerzálé, amelyet minden nyelvben, kultúrában használnak és régebben is használtak az egyes emberek megnevezésére. A személynév fajtái nyelvenként és kultúránként eltérőek, azonban nincs olyan nyelv, amelyben egyetlen személynév-fajta lenne használatos, tehát ilyen értelemben nem beszélhetünk egy-nemű névrendszer használatáról. A személynévhasználat jellegzetességeit a névkutatók a személynév-fajták elkülönítésével és a névtípusok jellemzésével írják le, azonban nem igazán találhatunk egységes megoldásokat e tekintetben (HOFFMANN 2008: 5).

A személynév-tipológiának a személynév-fajták elkülönítése során abból kell kiindulnia, hogy a személynév szerepe minden nyelvben ugyanaz, tehát az egyén azonosítására szolgál. A kategorizáció során olyan szempontokat kell

érvényesíteni, amelyek bármely nyelv esetében is érvényesek és alkalmazhatók. HOFFMANN ISTVÁN pragmatikai-kognitív megközelítésében a névrendszerek közötti egyezések, illetve különbségek egységes szemléleti alapon ragadhatók meg, így válik alkalmassá a tipológia mind a történeti vizsgálatokra, mind pedig a mai nyelvben megmutatkozó jellegzetességek leírására (HOFFMANN 2008: 8–9).

A tulajdonnév fontos jellemzője, hogy egyedítő szerepe van, amelyet valamilyen névadási aktus révén nyer el, ennek a mozzanatnak rendkívül eltérő megvalósulási formái lehetnek. A névadási rendszerek jellemzése során arra kell alapoznunk, hogy a névadás hogyan is működik ebben a rendszerben. Ennek alapján alapvető szempontként kell tekintenünk a személynévfajták elkülönítése során azt, hogy bizonyos nyelvi elemek milyen körülmények között válnak valaki nevévé (pragmatikai megközelítés). Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a névadási aktusok jellegében a névadók mentális viszonyulása játszik szerepet, tehát figyelmet kell fordítani a névadás kognitív alapjára is, azaz a nevekben megjelenő funkcióra (kognitív megközelítés) (HOFFMANN 2008: 9).

2.1. A személynévfajták pragmatikai megközelítésben

A magyarok névadási helyzetét megfigyelve a legáltalánosabb névadási szituációnak azt tekinthetjük, amikor a névadók valamilyen névállományból, névlistából választanak nevet az adott személynek. Az efféle névadás mindig tudatosan történik a névadók választása által. Az ilyen jellegű neveket a kulturális környezettől függően választhatja például az anya, az apa, a keresztszülő, a pap, a törzsfőnök, vagy éppen a sámán. Az ilyen neveket *választott név*-nek, *listanév*-nek nevezzük (HOFFMANN 2008: 9–10).

Vannak olyan nevek is, amelyek nem választás útján, hanem automatikusan kapcsolódnak az adott személyhez. Nálunk törvény határozza meg a családnévnek a személyhez való tartozását. Az efféle *automatikus nevek* más névviselők által hagyományozódnak az illetőre, ezért *átadott név*-nek is nevezhetjük őket. Ez a típusú névfajta tehát névadási előírások alapján válik az egyén nevévé (HOFFMANN 2008: 10).

A névadási aktusok egy részében nem a meglévő névállomány játszik szerepet az elnevezésben, hanem a névadónak az egész szókincs a rendelkezésre áll a névadás során, így nyerik el például napjainkban a ragadványnevek a névszerpüket. A névadásnak ebben a formájában az egyén névadó nyelvi kreativitása fontos szerepet kap, ellentétben az átadott nevekkal, ahol az egyén nem játszik

szerepet a névadásban. Az efféleképpen adott neveket ezért *kreált* vagy *alkotott név*-nek nevezzük (HOFFMANN 2008: 10).

HOFFMANN ISTVÁN az általa javasolt keretben elkülönít még egy másik névfajtát is. A fentebb említett három névfajta mellett egy másodlagos jellegű névfajtát sorol be a keretbe, melynek sajátossága abból adódik, hogy más nevek módosítása által jön létre. Ennek alapján ezt a névfajtát pragmatikai szempontból *módosított név*-nek nevezhetjük (2008: 12).

2.2. A személynévfajták kognitív megközelítésben

A legszorosabb kapcsolatban a névviselővel a kreált nevek állnak, mivel ezek mindig az adott személy valamilyen belső, vagy külső tulajdonságát, jellemvonását, társadalmi helyzetét stb. tükrözik, tehát gazdag információ-tartalommal rendelkeznek, van egyfajta leíró funkciójuk. Ennek értelmében az adott egyén bármikor kaphat ilyen jellegű nevet, és az efféle, tehát *leíró* vagy *sajátosságjelölő* névfajta mindig az adott nyelvhez kötött, mivel így tudja az adott funkciót betölteni (HOFFMANN 2008: 10–11).

HOFFMANN ISTVÁN meglátása szerint az átadott nevek típusába tartozó nevek csak egyetlen információt hordoznak, méghozzá valamilyen genetikai, illetve valamilyen közösséghez (apához, anyához, családhoz, nemzetséghez stb.) való tartozást jelölnek. Ennek a névfajtának a kialakulását többek között az indokolhatta, hogy a genetikai összetartozásnak egyes társadalmakban meghatározó közösségépítő szerepe van, az adott közösség tagjai pedig ezt a fajta összetartozást névvel is kifejezik. Ebből következik, hogy az ilyen jellegű névfajtákat funkciójuk, vagy szemantikai tartalmuk alapján *kapcsolati* vagy *nexusnév*-nek nevezzük (HOFFMANN 2008: 11).

A választott nevek esetében nem beszélhetünk motivációról. A választott név legfőbb funkciója, hogy egy kisebb közösségen, főként családon belül az elnevezett személyt azonosítsa. Ennek értelmében ezt a névfajtát a kognitív-szemantikai megközelítés szempontjából *referáló név*-nek nevezzük (HOFFMANN 2008: 11).

E három névfajta mellett kognitív tekintetben is elkülöníthetünk egy negyedik – a pragmatikailag *módosított név*-nek tekintett – névfajtát is, amely kognitív-szemantikai tartalma alapján a névadó és a megnevezett személy közötti érzelmi viszonyt fejez ki, ennek alapján az ilyen neveket *affektív nevek*-nek nevezzük. Ezekben a nevekben az affektív funkció akár teljesen háttérbe szoríthatja az eredeti funkciót (HOFFMANN 2008: 12).

Az előző leírási modell alapján a családnevek helye tehát pragmatikai szempontból az *átadott (automatikus) nevek*, kognitív szempontból pedig a *nexusnevek* között határozható meg.

2.3. Egy-, két- és hárombázisú személynévrendszer

Ami a személynévrendszerét illeti, elvileg elképzelhető lenne egy olyan személynévrendszer, amely egybázisú, tehát csak leíró, sajátosságjelölő nevek vannak benne, ami az adott nyelv szókincsére támaszkodik. A gyakorlatban ez a fajta névrendszer ugyanakkor nem tételezhető fel, mert a nyelvek érintkeznek egymással, a beszélők átvihetnek személynéveket egyik nyelvből a másikba. Az átadó nyelvben ezek a nevek sajátosságjelölők ugyan, azonban az átvevő nyelvben referáló szerepű elemekké válnak, így létrehozva a kétbázisú személynévrendszert (HOFFMANN 2008: 13). A társadalmi szerveződés bizonyos szintjén idővel kialakulhat a nexusnevek kategóriája is, ezt követően fokozatosan elterjed a közösségben az automatikus névátörökítés, így a nexusnevek létrejöttével kialakul a hárombázisú névrendszer (HOFFMANN 2008: 14).

Ami a személynévrendszerének működését illeti, a fentebb említett névfajták közül egyesek aktívak, dinamikusak, mások merevek és statikusak. Az előbbi kategóriához a sajátosságjelölő és az affektív nevek tartoznak (ezek bárhol kapcsolódhatnak az adott személyhez), az utóbbihoz pedig a referáló és nexusnevek (ezeket ugyanis születéskor kapja az egyén) (HOFFMANN 2008: 17–19).

3. A családnevek kialakulásának okai és kronológiai jellemzői

1. A személynévrendszeren belül a családnevek kialakulása, megszilárdulása hosszú folyamat volt. Arról, hogy mely időszakban és hogyan terjedt el a családnevek használata, többek között HAJDÚ MIHÁLY munkája nyújthat fogódzót. HAJDÚ megfogalmazása szerint a családnév olyan névtípus, amely a keresztény kultúrában keletkezett. Megállapítható, hogy családnevekkel az ókori népek történetében sehol sem találkozunk. A zsidó és arab kultúrákban, valamint az afrikai, amerikai, ausztráliai stb. népek társadalmában csak az új- és legújabb korban jelent meg a családnevek használata. HAJDÚ kiemeli azt is, hogy a rómaiak, magyarok, távolkeletiek „nemzetségnevei” nem vér szerinti leszármazásra utaltak, hanem másfajta összetartozásra vonatkoztak, pl. gazdasági, katonai, társadalmi kapcsolatot jeleztek. A családnevek legfontosabb tulajdonsága az, hogy apáról gyermekekre öröklődik, tehát a leszármazást jelöli, a családok össze-

tartozását mutatja. HAJDÚ munkája alapján azt látjuk, hogy az öröklődő családnevek használata az észak-italiai városállamokban kezdődött a IX–X. században, majd onnan terjedt el nyugat felé (volt Frank Birodalom területe), majd kelet felé a keresztény világ egészére. Ami Magyarországot illeti, a családnevek használata itt a XIV. században indult meg, s a XV. század végére jobbra már általánosnak mondható, és részben szintén a társadalom, a kultúra egyfajta igénye hívta életre (HAJDÚ 2010: 9).

2. A magyar családnevek kialakulásának okairól többen is szóltak a szakirodalomban (vö. HAJDÚ 2003: 734–735, N. FODOR 2010a: 18–19), és arra a következtetésre jutottak, hogy több tényező együttes hatásával (például a hivatalos írásbeliség, a vagyon öröklődésének fontossága, a nyugati hatás stb.) magyarázható a családnevek létrejötte; illetve azt is jelezték, hogy az öröklődő kéttagú nevek a XIII. század második fele és a XVII. század között alakultak ki (N. FODOR 2010a: 18).

A szakirodalomban többféle állásponttal találkozhatunk abban a tekintetben, hogy milyen okok is húzódnak a családnevek kialakulása mögött. J. SOLTÉSZ KATALIN azzal magyarázza a keresztnevek mellett használt megkülönböztető elemek kialakulását, hogy a népességszám rendkívüli mértékben növekedett, ezáltal szükségessé vált a megkülönböztetés (J. SOLTÉSZ 1979: 51).

Kétségtelen, hogy a családnevek kialakulása mögött mindenképpen a megkülönböztetés igénye áll, azonban a nevek kétosztatúvá válásának MIKESY SÁNDOR szerint bürokráciatörténeti háttere van. MIKESY megállapítása szerint a vezetéknév kialakulását igazgatástörténeti szempontból kell megközelíteni, ugyanis nem a helybeli lakosságnak volt szüksége a megkülönböztetésre, hanem a nyilvántartás követelte meg azt, hogy a személyek azonosítása világos módon történjen (MIKESY 1959: 84). Ellentétben ezzel a nézőponttal MEZŐ ANDRÁS arra hívja fel a figyelmet, hogy a megkülönböztető nevek kialakulása szinte mindig a helyi közösségekhez kötődik, és a hivatali tényezők inkább csak a megszilárdulásukban játszottak szerepet (MEZŐ 1970a: 7). Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy MIKESY szerint csak akkor tulajdoníthatunk jogi fontosságot a vezetékneveknek, amikor azok már megszilárdultak (MIKESY 1959: 83).

KÁLMÁN BÉLA a családnevek kialakulását összefüggésbe hozza az írásbeliség elterjedésével. Ami az írásbeliség kibontakozását illeti, KÁLMÁN álláspontja szerint a jogi szükségszerűségnek volt nagy szerepe benne. Munkájában a következőképpen fogalmaz ezzel kapcsolatban: amikor „már nemcsak a királyi kancellária hivatalnokai és néhány tudós szerzetes tudott írni, hanem a terepen járó adóhivatalnokok is, akkor nagyon megkönnyítette a munkájukat, ha az adózóknak volt egyéni, megkülönböztető nevük. Az adószedők feljegyezték adólajstromukba a megkülönböztető neveket és az ő érdekük volt, hogy ezek

változatlanok maradjanak, hiszen így a következő években sokkal könnyebb volt a dolguk” (KÁLMÁN 1989: 67).

A családnevek kialakulásával kapcsolatban a legutolsó szempont, amely relevánsnak számít, a nyugatról érkező hatás. A tőlünk nyugatabbra található országok nagy részében már századokkal korábban jellemző volt a családnevek használata. Azonban fontos megjegyezni azt is, hogy ha a pontosabb azonosításra való természetes igény nem lett volna meg, akkor önmagában a nyugatról érkező divatjelenség aligha ért volna el hatást (N. FODOR 2010a: 19).

A fentebb kifejtettek alapján összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a családnevek kialakulásában mind a hivatalos közeg, mind a társadalom belső igénye, mind pedig a nyugati hatás fontos szerepet játszott.

4. A családnevek tipológiai leírásának ellentmondásai

1. A családnevek rendszertani leírása során a szakmunkákban azt tapasztaljuk, hogy sok esetben a névadás indítéka szerint osztályozzák a családneveket, és a legtöbb munkában a motivációs tipológia alkalmazása a legjellemzőbb. TÓTH VALÉRIA munkájában a családnevek motivációs alapú leírási keretben való értelmezését többféle megfontolásból elveti, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a neveknek ne lenne motiváltsága, illetve egyértelmű szemantikai háttere: a *Szabó*, *Kiss*, *Szilágyi* nevek például felidéznek számunkra az adott foglalkozást, tulajdonságot, illetve helyet, és nem igényel különösebb magyarázatot a nevek szemantikai felfejtése sem (TÓTH 2016: 229). Fontos azonban megemlíteni, hogy a névfunkció, azaz a nexusviszonyok jelzése; az etimológiai előzmény által történő vizsgálat, azaz egy adott név forrásának meghatározása; valamint a szószemantikával kapcsolatos magyarázatok más-más szinteken valósulnak meg. Bár a szintek között van kapcsolat, a névhasználók számára ez nem egyértelmű, sokkal inkább a tudományos kutatás számára jelent kapcsolódást (TÓTH 2016: 229).

A nexusnévvé alakult, tehát öröklődővé vált sajátosságjelölő nevek kapcsán több szakirodalom is ír az elsődleges jelentéstartalom szemantikai elhalványulásáról, tehát arról, hogy a név és a név viselője közötti kapcsolat miként halványul el, majd szűnik meg. E kérdésről SLÍZ MARIANN a következőképpen szól: „A hagyományozódás révén a név szemantikailag sematizálódik: tanult volta révén elszakad eredeti közszói jelentésétől, automatizáltsága révén a névadó figyelme már nem összpontosul a név eredeti jelentésére” (SLÍZ 2012: 287). TÓTH VALÉRIA szerint ugyanakkor: „e nevek nagy része a névhasználók számára szemantikailag áttetsző marad az öröklődés folyamatában is, legfeljebb a motiváltságuk értelmezhetősége válik jórészt történetivé, minthogy a név aktuá-

lis használatában az általa hordozott elsődleges közszói jelentéstartalom nem érvényes a viselőjére” (TÓTH 2016: 230). Ehhez kapcsolódóan azt is kiemelhetjük, hogy bizonyos szemantikai típusoknál hosszabb ideig fennállhat a tényleges motiváció, mint más típusoknál (TÓTH 2016: 230).

Az előzőekben bemutatott rendszertani-tipológiai leírási keretben a családnevek funkcionális-szemantikai alapú kategorizációja, amivel a szakirodalomban rendszerint találkozunk (lásd pl. KNIEZSA 1965/2003: 263–268, B. GERGELY 1981: 57–58), nem tűnik relevánsnak, mivel e megközelítés szerint a családneveknek egyetlen funkcionális jellemzőjük van, mégpedig az, hogy családi kapcsolatot, nexusviszonyt fejeznek ki (TÓTH 2016: 225). Célravezetőbb tehát, ha a családneveket mint nexusnévfajta annak alapján határozzuk meg, hogy milyen típusú, milyen funkciójú elemek szolgáltak hozzájuk alapul. Emellett az alaktani szempontoknak is jelentőséget kell tulajdonítani az elemzések során, vagyis azoknak a lexikális-morfológiai eszközöknek, amelyek speciális családnévformáns funkciót kaptak a magyar személynévrendszerben (TÓTH 2016: 225–226).

2. A családnevek alapjául, ahogyan a nexusjelölő nevek alapjául általában is, többféle nyelvi elem szolgálhatott. Előzményként egyaránt kell számolnunk az adott nyelv különféle személynévfajtaival, jövevény-családnevekkel, illetve az adott nyelv szókincsének egyéb elemeivel is. A családnevek egy részénél azt figyelhetjük meg, hogy egy elsődlegesen más funkciójú személynév vált kategóriát a név öröklődése által, más esetekben pedig azt láthatjuk, hogy a névadói szándék eleve a nexusnév létrehozására irányul (TÓTH 2016: 226).

A családnevek rendszerének részét képezik tehát egyrészt a más nyelvekből átvett, idegen eredetű nevek, azaz jövevénycsaládnevek is (TÓTH 2016: 236). Ebbe a kategóriába azokat a neveket soroljuk, amelyek valamelyik idegen nyelvből családnévként kerültek be a magyar névrendszerbe, ilyen például: a német *Braun, Wolf, Frank, Hoffmann, Kaiser* stb., a szláv *Novák, Szlávik, Kriston* stb., vagy a román *Marosán, Moldován* stb. (TÓTH 2016: 237).

A családnevek előzményének vizsgálata során forrásként szolgál az adott nyelv szókincsé is. Olyan nevek tartoznak ide, amelyek a magyar nyelv közszavaiból, helyneveiből alakultak nexusnévvé. Azonban ilyen jellegű nevekkel csupán a hivatalos családnév-változtatások során találkozhatunk, azoknál a neveknel fordul ez ugyanis elő, amelyeknek nincs előzménye a természetes családnévrendszerben. Ebbe a kategóriába, tehát a mesterséges családnevek közé sorolhatjuk például a *Havasi*, illetve a *Kárpáti* nevet (TÓTH 2016: 237–238).

A sajátosság-név-előzménnyel rendelkező családnevek jelentik a nexusnevek fő forrását. Ezek között meglehetősen gyakorinak mutatkozik a foglalkozásjelölő nevek típusa, ráadásul az egyes metanevek megterheltsége is kimagasló (pl.

Kovács, Szabó, Varga, Molnár, Pap, Juhász, Takács, Lakatos, Szűcs, Mészáros stb.) (TÓTH 2016: 228).

Ez utóbbi típus kapcsán kell kitérnünk egy további jelenségre. A családnevek és az előzményükként szolgáló sajátosságjelölő nevek közti különbségeket jól érzékeltethetjük a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó nevek esetével. Kétségtelen, hogy a foglalkozásnévből lett elnevezések kapcsán sikeresen vizsgálhatjuk az adott névforma esetlegesen meglévő sajátosságjelölő szerepét, mivel a rendelkezésünkre álló forrásokban számos utalást találunk a személyek foglalkozására vonatkozóan, viszont nincs információnk például arról, hogy a *Sánta* nevet viselő személy valóban sánta volt-e, illetve a *Hazug* nevet viselő személy tényleg sokat hazudott-e (TÓTH 2016: 230).

A nevek ilyenfajta motivációjával kapcsolatban többen is kifejtették már álláspontjukat a szakirodalomban. BÁRCZI GÉZA a 16. századi személyneveket vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a családnevek ilyen jellegű motíváltsága, az öröklődő foglalkozások mellett is, erre az időszakra már nagyobb-részt megszűnt, tehát a *Borbély* nevű személy például sóval foglalkozik. Ugyanakkor ellentmondásosságot is tapasztalhatunk néhány adat esetében: a vizsgált nevek közül 16 kalmár foglalkozású egyénből 11 a *Kalmár* nevet viseli (1956: 149–150). HAJDÚ MIHÁLY szintén utalt arra, hogy nem tudjuk egyértelműen megállapítani, a foglalkozásnevek valóban tükrözik-e magát a tevékenységet. A 14-15. századra vonatkozóan szerintem még vonhatunk le ilyen jellegű következtetéseket, viszont a 16. század tekintetében már nem számíthatunk efféle összefüggésekre a nevek forrásértékének tekintetében (HAJDÚ 2003: 742). N. FODOR JÁNOS hasonló állásponton van: arra mutat rá, hogy a 15. század végére például a kézműves polgárok neve már nem tükrözi a foglalkozásukat (N. FODOR 2012b: 148). ENGEL PÁL egy 1525-ből származó jobbagynévsor neveit elemezve jutott arra a következtetésre, hogy ebben az időszakban a vezetéknemek már nem álltak kapcsolatban a tényleges tevékenységgel, ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy ezeknek a személyeknek a felmenői még valóban az adott foglalkozást űzték (ENGEL 1995: 353–365). KNEZSA ISTVÁN szerint a családnév állandósulása azoknak a személyeknek az esetében történt meg, akiknél a név által kifejezett tartalom nemzedékeken keresztül semmit sem változott, például a nemeseknél a birtok, a városokban pedig a foglalkozás öröklődött. Ebből pedig az következik, hogy a többi családnévtípus kialakulását ezeknek az analógiája inspirálhatta (KNEZSA 1965/2003: 262).

A fentebb megfogalmazott gondolatok összefoglalásaként elmondható, hogy az öröklődést, valamint a névforma állandósulását valóban elősegíthette, hogy az adott név egy ideig a leszármazottakra vonatkozóan is motivált maradt, azonban ezt a felvetést konkrét adatokkal nem igazán tudjuk alátámasztani. Ebben a tekintetben a ragadványnevek használata lehet valamennyire a segítsé-

günkre oly módon, hogy rávilágítunk a ragadványnév öröklése és a név leíró, jellemző funkciója közötti összefüggésre (TÓTH 2016: 230). Ezeknek az összefüggéseknek a feltérképezéséhez a kalotaszegi ragadványnevek rendszere jó alapot szolgáltat, mivel a nevek legalább 60%-a öröklődő névforma (TÓTH 2016: 230). B. GERGELY PIROSKA megállapítása szerint az öröklődésre azok a ragadványnevek hajlamosak a leginkább, amelyek a családtagok nevéből alakultak ki (B. GERGELY 1977: 77). Ez pedig azt jelzi, hogy az apanévi eredetű nevek nagyobb arányban mutatnak öröklődési hajlandóságot, mint azok a nevek, amelyek helynevekből, illetve a minket itt most érdeklő foglalkozásnevekből alakultak (TÓTH 2016: 230–231).

A családnevek és a sajátosságjelölő nevek között tehát szoros összefüggéseket tapasztalhatunk, és ezeket az összefüggéseket a rendszertani leírások is alátámasztják. A családnevek kialakulásában ugyanis kimagaslóan fontos szerepe volt a sajátosságjelölő neveknek (TÓTH 2016: 241).

A következőkben az itt elhangzottak alapján a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevekről elsősorban az azokhoz előzményül szolgáló sajátosságjelölő nevekre vonatkozóan teszek megállapításokat. A névformák öröklésével, azzal tehát, hogy ténylegesen van-e már az adott forrásban családnévi funkciójuk vagy sem, itt nem foglalkozom. Ez azt is jelenti, hogy a továbbiakban az egyszerűség kedvéért *családnevek*-ről beszélek ugyan, de minden esetben az ehhez előzményül szolgáló sajátosságjelölő neveket (mint egyfajta *pre-családnevek*-et, *családnévelőzmények*-et) értem rajtuk.

III. A foglalkozásnevet tartalmazó családnevek részletes vizsgálata

1. A névtípus a szakirodalomban

A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó, illetve valamely foglalkozáshoz kapcsolódó családnevek problematikája több szakmunkában is megjelenik (vö. GULYÁS 2008: 437–462, N. FODOR 2012b: 143–158, SLÍZ 2016: 53–66, FODORNÉ 2010: 110–119). E munkák a névtípus főbb jellemzőiként többek között azt emelik ki, hogy ezek a nevek jól hasznosíthatóak a társadalom- és a gazdaságtörténet számára, persze csak abban az esetben, ha a foglalkozásnévi eredetű családnév valóban tükrözi a nevet viselő személy foglalkozását. Ebből következik, hogy a szakmunkákban alapvető kérdésként merül fel az, hogy a foglalkozásnévből keletkezett nevek mikor válhattak családnévvé.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS többek között azt vizsgálta, hogy történettudományi szempontból a középkori társadalom és gazdaság vizsgálatához szolgálhatnak-e forrásként a foglalkozásnévből alakult családnevek. Kutatása során a

középkori Hegyalja környékéhez tartozó mezővárosok okleveleit használta fel forrásként: összesen 140 oklevél nyújtott segítséget a vizsgálatához. Ebben arra volt kíváncsi, hogy az adott településen az összes polgár közül hány visel kézműves mesterséghez kapcsolódó foglalkozásnevet. Az oklevelek segítségével 1342 nevet használt fel, és arra a következtésre jutott, hogy a 14. századi kézműves nevet viselők ekkor még minden bizonnyal valóban kézműves mesterséget űztek (2008: 437–462).

N. FODOR JÁNOS a Partium foglalkozásneveinek gazdaságtörténeti tanulságait ismerteti munkájában, kitérve a latin foglalkozásnévi változatok forrásértékére is. Mivel a XV. század gazdaságtörténeti jelentősége többek között a kézműipar fellendülésében rejlik, így a kézműiparhoz kapcsolódó foglalkozásnévi eredetű családnevek vizsgálatára fekteti a hangsúlyt, és von le következtetéseket az iparágak differenciálódásával kapcsolatban is. A foglalkozásnévi eredetű családnevek véleménye szerint három csoportra oszthatóak: foglalkozással kapcsolatos szemantikai tartalmú nevek (pl. *Kovács*), nem a tevékenységet jelző, de foglalkozásnévi eredetű nevek (pl. *Kaszás*), illetve azok a nevek, amelyek a foglalkozás tárgyára, eszközére, alanyára utalnak (pl. *Vas*). Mivel az utóbbi csoportban sok a bizonytalanság, így N. FODOR JÁNOS az ebbe a kategóriába tartozó neveket nem vizsgálja. Az általa vizsgált névanyagban Bihar megyében, Ugocsában és Szatmárban is a gyakorisági lista élére került a *Kovács*, a *Varga* és a *Szabó* foglalkozásnévi eredetű családnév (2012: 143–158).

SLÍZ MARIANN munkájában történeti névtipológiai vizsgálatot végez, hangsúlyt fektet a foglalkozásnevek történeti változásaira, társadalmi megoszlására, illetve a foglalkozásnévi családneveknek a családnév-változtatásokban játszott szerepére. A vizsgálat során tágan értelmezi a foglalkozásnevek kategóriáját, és minden munkavégzésre utaló nevet figyelembe vesz. A kutatása során a 2007-es népesség-nyilvántartás adatait vette alapul a *Családnevek enciklopédiája* alapján és ebből emelte ki a 10 leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű nevet: *Kovács*, *Szabó*, *Varga*, *Molnár*, *Pap*, *Juhász*, *Takács*, *Lakatos*, *Szűcs*, *Mészáros*. Emellett a *Régi magyar családnevek szótára*-nak anyagát is felhasználja, és arra a következtetésre jut, hogy a különböző történeti korszakok és adatbázisok alapján a foglalkozásnévi eredetű családnevek aránya társadalmi rétegenként eltérő, területileg azonban nem tapasztalható körökben nagyobb eltérés (2016: 53–66).

FODORNÉ LÁNCZ ÉVA ANNA a foglalkozásnévi eredetű családnevek történeti és kulturális jelentőségére hívja fel a figyelmet munkájában. Igyekszik rávilágítani a magyar családnévállomány foglalkozásnévi részének sokszínűségére, és e névtípus kulturális és művelődéstörténeti hátterére. A *Régi magyar családnevek szótára*-nak foglalkozásnévi eredetű családneveit fogalomkörökbe rendezve tanulmányozza. A szótár névállománya alapján azt állapítja meg, hogy a 14. századi foglalkozásnévi eredetű családnevek vizsgálatakor már látható az alap-

vető iparágak differenciálódása, és a 15. században már az ipari fejlődéssel is számolhatunk. Munkájában kitér arra is, hogy a nevek motivációs kategóriába való besorolása során problémákba ütközhetünk, ugyanis gyakran tapasztaljuk azt, hogy a nevek motivációja eltűnik, feledésbe merül. A bizonytalan motivációjú nevek ilyen jellegű vizsgálata és kategorizálása szubjektív. A foglalkozásneveket figyelembe véve a *Garda* (garda 'egyfajta hal' és 'kötél, zsinór') családnév motivációjaként a *Régi magyar családnevek szótára*-ban a következőt látjuk: 1. halász, 2. kötélgyártó. Az elnevező szabadon választhat a motiváló tényezők közül, miután az elnevezendő egyén személyiségére, tulajdonságaira vonatkozó információk birtokába jutott. A bizonytalanságokkal számolva ugyanakkor a nevek motivációs hátterét vizsgálva következtetni lehet az adott foglalkozásokra. A fogalomkörökbe rendezett foglalkozásnévi eredetű családnevek alapján 7 kategóriát különít el, melyeket táblázatba rendez: vas- és fémipar, ruházati és szövőipar, szolgáltatóipar, bőripar, faipar, építőipar, élelmezés. A táblázat első oszlopában foglalkozásokat láthatunk, a mellette levő oszlopban pedig minden olyan családnevet, amely utal az adott foglalkozásra. A táblázatban kérdőjellel szerepelnek azok a nevek, amelyek nem jelzik egyértelműen a tevékenységet, viszont a szavak jelentéséből kikövetkeztethető a foglalkozásnévi használat is (pl. *Poncos*, *Kaszás*). Hasonló bizonytalanságot mutatnak azok a nevek is, amelyek a foglalkozás tárgyára, alanyára, eredményére utalnak (pl. *Vas*, *Forgács*). Kiemelendő, hogy mindenképpen van alapja annak a feltételezésnek, hogy a foglalkozásnevek keletkezettek a foglalkozásra jellemző tárgy, eszköz, vagy eredmény nevéből is (2010: 110–119).

2. A vizsgálatok forrása és módszere

Kutatásom névkorpuszának összeállítása KÁZMÉR MIKLÓS *Régi magyar családnevek szótára* (XIV–XVII. század) alapján történt. Az általam feldolgozott névanyagból Excel-táblázatot készítettem, s a vizsgálataim során erre támaszkodtam. A feldolgozott családnevek elemzését tartalmazó adatbázist a dolgozatom mellékleteként közre is adom. A régi magyar családneveket tartalmazó szótárból készített adatbázisban feltüntettem a családnévet, a családnév első előfordulásának adatát, illetve az összes előfordulásra vonatkozó adat számát is jelöltem. Ezt követően a nevek magyarázatát adtam meg önálló mezőben, KÁZMÉR MIKLÓS etimológiáira támaszkodva. A *Régi magyar családnevek szótára*-ban ugyanis a szócikkek végén minden esetben szerepel a családnév motivációja is, amely segítséget nyújtott a foglalkozásnévi eredetű családneveket tartalmazó adatbázis összeállításában is. Az adatbázis elkészítése során a szótár összes családneve (10 435 név) belekerült a korpuszba, ezt követően válogattam

le a foglalkozásnévi eredetű családnevek rekordjait, ami összesen több mint 900 nevet jelent.

Mielőtt bemutatnám a névállomány vizsgálatából származó következtetéseket, célszerűnek látom tisztázni, milyen neveket soroltam a foglalkozásnévi eredetű családnevek típusába, ugyanis ez a döntés jelentősen befolyásolja a kutatás eredményeit is. A korábbi szakmunkák esetében leginkább azt tapasztaljuk, hogy szigorú keretek között vizsgálják a foglalkozásnévi eredetű családneveket. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS a középkori mezővárosok foglalkozásneveinek kutatása során csak a kézműves mesterséghez kapcsolódó foglalkozásnévi lexémát tartalmazó neveket vizsgálja (2008: 437–462). Ahogyan korábban említettem, N. FODOR JÁNOS csak a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó neveket, illetve a foglalkozásnévi eredetű családneveket vizsgálta, de nem fordított figyelmet azokra a nevekre, amelyek a foglalkozás tárgyára, eszközére utalnak, mivel ebben a kategóriában akadnak bizonytalanságok (2012: 143–158).

A korábbi szakmunkákhoz képest első szinten én tágabb értelemben rögzítettem a foglalkozásnévi eredetű családneveket. Az adatbázis készítésekor ugyanis egy bővebb válogatást végeztem, vagyis az adatbázisba besoroltam minden olyan elemet, amely foglalkozásnévi lexémát tartalmaz (pl. *Kovács, Szabó, Takács*), de azokat is, amelyek valamilyen kapcsolatban állnak egy adott foglalkozást űző személy elnevezésével, például utal a foglalkozás tárgyára, esetleg a foglalkozáshoz szükséges eszközre (pl. a *Gyékény* nevet is felvettem, mivel erről azt jegyezte meg KÁZMÉR MIKLÓS, hogy „gyékényt feldolgozó ember”-t jelöl). Ebben a bővebb válogatásban 1374 név képezte részét a foglalkozásnevekhez kapcsolódó családnevek listájának, ami 13%-a a teljes névanyagnak. Ezt követően azonban a szűkebb kategória elemzése mellett döntöttem, és azokat a neveket vettem csak figyelembe, amelyek foglalkozásnévi lexémát tartalmaznak. A szűkítést követően 912 névvel dolgoztam (ez 8,7%-a a teljes névanyagnak).

3. A névtípus gyakorisági viszonyai

A családnevek szótára alapján készített adatbázis segítségével azt állapíthatjuk meg tehát, hogy 912 féle olyan családnév van, amely foglalkozásnévi lexémát tartalmaz. A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevek a szótár teljes névanyagának 8,7%-át teszik ki. A 912 féle családnév összes előfordulásának (tehát a szótárban közreadott adatainak) száma 17488. Mivel a szótárban található összes név valamennyi előfordulásának száma 115739, a foglalkozásnévi eredetű családnevek adatai a teljes névanyag adatmennyiségének 15%-át teszik ki.

A foglalkozásnevet tartalmazó családnevek gyakorisági viszonyai nagyon heterogén képet mutatnak: vannak közöttük nagy gyakorisággal, gazdag adatolással rendelkezők éppúgy, mint 1-2 adattal szereplők. A két szélső pólus között pedig sok további típus található. Az alábbi táblázatban a leggyakoribb (a leg-gazdagabb adatolással bíró) családneveket foglaltam össze: itt azok szerepelnek tehát, amelyek 100 fölötti előfordulással állnak KÁZMÉR MIKLÓS szótárában.

<i>Szabó</i>	325
<i>Szűcs</i>	314
<i>Varga</i>	255
<i>Kovács</i>	233
<i>Borbély</i>	223
<i>Mészáros</i>	220
<i>Fazekas</i>	193
Sós 'sóbányász, só- val kereskedő, só- szállító'	170
<i>Hegedűs</i>	169
<i>Molnár</i>	161
<i>Csiszár</i>	152
<i>Ács</i>	149
<i>Kalmár</i>	144
<i>Pap</i>	144
<i>Ötvös</i>	140
<i>Szűgyártó</i>	138
<i>Bíró</i>	135
<i>Kántor</i>	132
Sipos 'valamilyen fúvóhangszeren ját- szó zenész'	129
<i>Csapó</i>	126
<i>Deák</i>	125
<i>Kerekes</i>	119
<i>Kőműves</i>	116
<i>Szántó</i>	115
<i>Takács</i>	115
<i>Csizmadia</i>	112
<i>Katona</i>	110
<i>Sütő</i>	110
<i>Juhász</i>	106

<i>Kulcsár</i>	104
<i>Seres</i>	104
<i>Vajda</i>	102
<i>Borsos</i>	101
<i>Kocsis</i>	101

1. ábra: A 100 feletti előfordulással bíró foglalkozásnevet tartalmazó családnevek

A foglalkozásnevet tartalmazó családnevek között 34 olyan név van, amely 100 feletti előfordulási számmal rendelkezik. A 100 feletti előfordulással rendelkező családnevekre vonatkozó összes előfordulási adat száma 5192, ami az összes foglalkozásnévi családnév adatmennyiségének 30%-át teszi ki.

Figyelembe véve az összes előfordulási adatot (17488) és a foglalkozásnévre utaló családnevek számát (912), azt állapíthatjuk meg, hogy a névformák átlagos megterheltsége 19,2 adat/név. Ettől az átlagmutatótól 221 névforma tér el olyan módon, hogy magasabb adatmennyiséggel szerepelnek az adatbázisban; míg 691 név esetében pedig az átlagmutató alatti értékkel találkozunk. Az előbbire néhány példa: *Dobos, Szekeres, Halász, Szakács, Kecskés, Kádár, Pásztor, Béres, Lakatos, Varró, Timár, Révész, Bodnár, Gulyás, Serfőző, Pálinkás*; az utóbbira néhány példa: *Pék, Kannagyártó, Kenderes, Almás, Aranyász* (aranyász 'aranymosó'), *Festő, Szekérgyártó, Lisztes, Süveggyártó, Vincellér, Kenyér-sütő, Tóásó, Kolompár* (kolompár 'bádogos, üstkészítő, rézműves'), *Könyvkötő, Kőrakó, Képfaragó*.

A gyakorisági lista első 10 helyén lévő családnevek összes adatszám 2263, ami az összes előfordulási adat 13%-át teszi ki. Az alábbi táblázat szemlélteti a 10 leggyakoribb nevet előfordulásaik számával együtt.

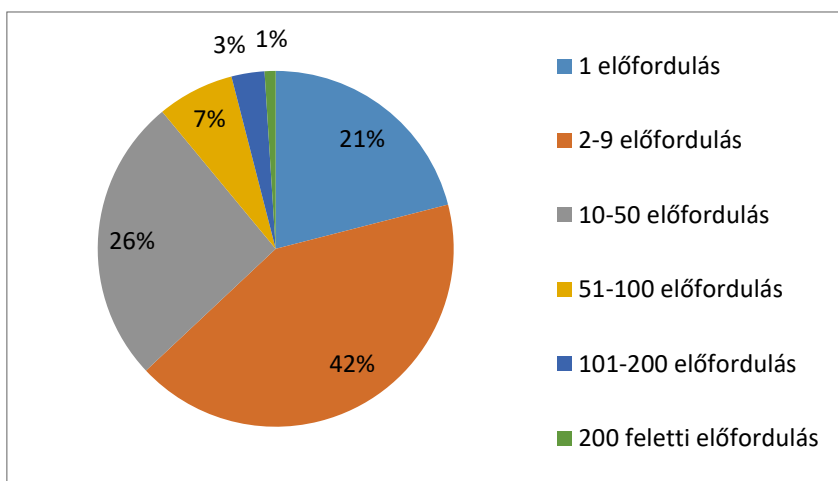
<i>Szabó</i>	325
<i>Szűcs</i>	314
<i>Varga</i>	255
<i>Kovács</i>	233
<i>Borbély</i>	223
<i>Mészáros</i>	220
<i>Fazekas</i>	193
<i>Sós</i>	170
<i>Hegedűs</i>	169
<i>Molnár</i>	161

2. ábra: A 10 leggyakoribb előfordulással bíró foglalkozásnevet tartalmazó családnevek

A nevek megterheltségének elemzésekor ugyanakkor azt is tapasztaltam, hogy nagy számban szerepelnek olyan nevek (188), amelyek csak 1-1 előfordulással rendelkeznek (a nevek ötöde ilyen): pl. *Abrakosztó, Börtönös, Hámverő, Postamester, Rostagyártó, Bögrés, Csizmagyártó, Felcser, Kőtörő, Szőrmíves, Zsúpmetező, Vedergyártó, Veremásó, Szitaszövő, Sótörő*. (Jól látható, hogy ezek – a foglalkozásnévi eredetű családnevek perifériáján álló – lexémák rendre összetett szavak, s közöttük sok a folyamatos melléknévi igenév.)

Érdekes megvizsgálni a 10-nél kevesebb előfordulási adattal rendelkező nevek megoszlását is. A vizsgálatból kiderül, hogy 573 olyan név van, amely 10-nél kevesebb előfordulási adattal rendelkezik, azaz a nevek 63%-ára érvényes ez a megállapítás. Ezeknek a neveknek az adatmennyisége 1831 előfordulás, amely 10,5%-át teszi ki a teljes adatmennyiségnek: pl. *Dohányos, Jós, Kesztyűs, Rézműves, Csizmás, Harangöntő, Szatócs, Zsemlyesütő, Csatornás, Favágó, Gyalus, Mosó, Sernevelő, Csizmás*.

Az alábbi kördiagram segítségével szemléltetem a foglalkozásnévi eredetű családnevek számát az előfordulási gyakoriságuk tükrében.

3. ábra: A foglalkozásnévi eredetű családnevek előfordulási viszonyai

A vizsgált nevek közül 1 előfordulással tehát 188 név szerepelt, amely a névtípust alkotó nevek (912 név) közel 21%-át jelenti: az előzőekben példákat is említettem e típusra.

A diagramon jól látható, hogy a 2-9 előfordulási számmal rendelkező nevek aránya a legnagyobb, összesen 385 név sorolható ide, ez a kategória a névtípus 42%-át teszi ki: pl. *Égető, Olvasztó, Rostakötő, Fésőgyártó, Kéményes, Prókátor, Forintverő, Ekegyártó, Tálgyártó, Pénzváltó, Gémes, Hímvarró, Órás, Csatos, Késmíves*; közöttük több összetétel, folyamatos melléknévi igenév, illetve -s képzős lexéma szerepel.

A 10 és 50 közé eső előfordulási számmal a foglalkozásnévi családnevek 26%-a bír (239 név): pl. *Bába, Kertész, Íjgyártó, Pribék, Gerencsér, Csősz, Gombkötő, Vasas, Bányász, Vadász, Erszénygyártó, Kötélverő, Dajka, Bognár, Lakatgyártó*.

66 olyan név szerepel az adatbázisban, amelynek előfordulási adata 51 és 100 közé esik: ez a nevek 7%-át foglalja magában: pl. *Halász, Szakács, Béres, Kenyeres, Kerékgyártó, Lovász, Varró, Lakatos, Vámos, Pintér, Zsoldos, Lantos, Ispán, Sáfár, Hajdú*.

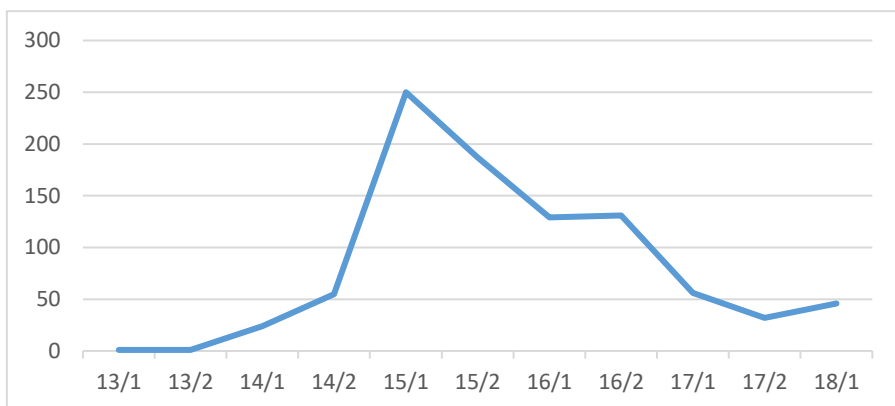
A foglalkozásnevet tartalmazó családneveknek alig 3%-a jellemezhető 101 és 200 közötti előfordulással (28 névforma): pl. *Sós, Csiszár, Ács, Kalmár, Ötvös, Kőműves, Szántó, Juhász, Kulcsár, Takács, Fazekas, Pap, Csizmadia, Kocsis, Sütő*; és mindössze a nevek 1%-ára jellemző az annál is magasabb gyakorisági mutató (6 név): *Szabó, Szűcs, Varga, Kovács, Borbély, Mészáros*.

Jól látható, hogy az egyetlen lexémából álló (és gyakran képzőtlen) foglalkozásnevek szerepelnek családnévként gyakrabban, a morfológiai értelemben összetettebb alakok (képzős formák, összetételek) családnévként ritkábbak.

4. A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevek kronológiai vizsgálata

KÁZMÉR MIKLÓS *Régi magyar családnevek szótára* a XIV. és XVII. század között adatolt családneveket tartalmazza. Ahogyan arra az előzőekben már utaltam, az általam feldolgozott névanyagból készített Excel-táblázatban feltüntettem a családnév első előfordulásának adatát. Ezt az információt felhasználva az egyes családneveket fél évszázadokhoz kötöttem, s ennek révén végeztem el a kronológiai analízist.

Magyarországon a családnevek használata a XIV. században indult meg, s a XV. század végére jobbra már általánosnak mondható, és részben szintén a társadalom, a kultúra egyfajta igénye hívta életre (HAJDÚ 2010: 9). Az adatbázis foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevei a 13. század első felétől egészen a 18. század első feléig adatolhatóak KÁZMÉR szótára alapján. A családnevek gyarapodásának időbeli viszonyait az alábbi diagramon ábrázolom.

4. ábra: A foglalkozásnévi eredetű családnevek kronológiai jellemzői

A kronológiai ábra fő tanulságait a következőkben összegezhetjük. A családnevek számának gyarapodása jól láthatóan a 14. század második felétől indul meg, s a csúcspontját a 15. században (annak is az első felében) éri el: ekkor tűnnek fel az egy-egy családnév első adatai a legnagyobb arányban a forrásokban. A 16. század végéig viszonylag magas az újonnan adatolható foglalkozásnévi családnevek száma, a 17. századtól viszont már egyre kevesebb olyan foglalkozásnévi családnévről tudunk, amelyik ekkor jelenik meg először a forrásokban. Az alábbiakban minden fél évszázadból említek néhány példát a családnévtípus köréből.

A 13. század első és második felében csupán egy-egy idetartozó név adatolható, ami nem meglepő, hiszen nem véletlenül a 14. századtól indul KÁZMÉR szótára. Előbbire példa a *Sipos* családnév (1222), utóbbira pedig a *Lovász* névforma (1289).

A 14. század első felében, amikor Magyarországon is kezd kibontakozni – a szakirodalom álláspontja szerint – a családnevek használata, 24 névadattal számolhatunk: pl. *Aszalós* (1338), *Babos* (1349), *Csapó* (1331), *Deák* (1349), *Kántor* (1329), *Kaszás* (1344), *Molnár* (1329), *Pap* (1342), *Sós* (1332), *Sütő* (1343), *Szabó* (1349), *Székes* (1344), *Szőlős* (1320), *Téglás* (1337), *Tegzes* (1342).

A 14. század második felében tovább gyarapodnak a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családneveink, 55 olyan névforma van, amely ebben az időszakban adatolható első ízben: pl. *Botos* 'csordás, marhapásztor', 'csósz, mezőpásztor', 1. még „botos legény: eladásra hajtott marhák mellé fogadott hajcsár” (1377), *Csósz* (1392), *Gerencsér* 'fazekas' (1389), *Háztapasztó* (1389), *Kalmár* (1372), *Kovács* (1389), *Méhész* (1389), *Mészáros* (1396), *Pásztor* (1373), *Por-*

koláb (1399), *Sáfür* (1393), *Szekeres* (1354), *Takács* (1389), *Tímár* (1399), *Varga* (1389).

Ahogy az előbbieken már utaltam rá, jelentős emelkedést a családnevek gyarapodásával kapcsolatban a 15. század első felében tapasztalhatunk a leginkább. 550 olyan névforma szerepel a névállományban, amely kronológiai szempontból ebben a században adatolható első alkalommal: pl. *Ács* (1402), *Aranyász* (1439), *Bába* (1424), *Bellér* (1406), *Bíró* (1402), *Bodnár* (1406), *Bognár* (1402), *Dajka* (1400), *Ekegyártó* (1400), *Faragó* (1424), *Fazekas* (1400), *Gombás* (1403), *Hajdú* (1412), *Halász* (1402), *Hordógyártó* (1432).

Kronológiai szempontból a 15. század második felében a családnevek feltűnésének száma valamelyest csekélyebb, de még mindig magas értékben áll: 187 olyan név van, amely ebben az időszakban jelentkezik a forrásokban: pl. *Asztalgyártó* (1457), *Bányász* (1453), *Béres* (1459), *Cipósütő* (1481), *Esztergályos* (1467), *Forintverő* (1478), *Irhagyártó* (1453), *Kőrákó* (1492), *Lakatos* (1469), *Nyereggyártó* (1454), *Pajzsgyártó* (1453), *Pék* (1480), *Pénzverő* (1453), *Postás* (1481), *Serfőző* (1472).

A 16. század első felében is folytatódik ez a tendencia, 129 olyan névforma van, amelyet ebben a korszakban adatolhatunk első ízben: pl. *Barkács* (1520), *Bojtár* (1513), *Börgyűjtő* (1547), *Cservágó* (1522), *Disznóőrző* (1505), *Ekecsináló* (1506), *Gémes* (1522), *Hámverő* (1522), *Kasfonó* (1529), *Kocsis* (1510), *Rézműves* (1530), *Sarkantyúgyártó* (1529), *Szatócs* (1522), *Székrenygyártó* (1517), *Zsemlyesütő* (1503).

A 16. század második felében is hasonló kép tárul elénk, 131 nevet adatolhatunk ebben a fél évszázadban első alkalommal: pl. *Acélverő* (1573), *Bádogos* (1551), *Borjúpásztor* (1554), *Csizmadia* (1579), *Disznópásztor* (1567), *Felcser* (1570), *Foldozóvarga* (1595), *Gombkötő* (1578), *Gulyás* (1576), *Ivegablakgyártó* (1553), *Kéménytisztító* (1590), *Nemezgyártó* (1553), *Szappanfőző* (1566), *Székrenyműves* (1578), *Vendégfogadó* (1574).

A 17. század első felétől aztán egyre csökken az újonnan feltűnő nevek száma, ebben az időszakban már csak 56 olyan foglalkozásnévi családnévvel számolhatunk, amelyik ekkor jelenik meg először: pl. *Barázdáló* (1602), *Címeríró* (1622), *Esztergás* (1614), *Hajcsár* (1505), *Handzsáros* (1631), *Hárfás* (1614), *Házfedő* (1619), *Kardhordó* (1629), *Kerékfűró* (1600), *Olajcsináló* (1604), *Palinkás* (1634), *Salétromos* (1618), *Sonkolyszedő* (1622), *Tekenőcsináló* (1614), *Zsúpmetsző* (1649).

A 17. század második felében pedig már csak 32 új foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnévre találhatunk adatot: pl. *Borsörlő* (1677), *Bozafőző* (1687), *Fésőműves* (1690), *Kásatoró* (1667), *Kereskedő* (1776), *Késműves* (1690), *Lópásztor* (1662), *Majoros* (1671), *Pacalos* (1666), *Pásztorfi* (1680), *Perlő* (1629), *Sátros* (1666), *Tálnok* (1687), *Táskás* (1675), *Tőműves* (1690).

A 18. század első felében 46 név említhető e névtípusban: pl. *Börtönös* (1720), *Cseppentő* (1720), *Dohányos* (1712), *Hálókötő* (1732), *Hintócsináló* (1717), *Őrző* (1720), *Posztónyíró* (1714), *Prémszövő* (1714), *Saraglyás* (1720), *Tanító* (1720), *Tézlás* (1720), *Vigyázó* (1720), *Vízhányó* (1720), *Zsandár* (1720), *Zsinóros* (1720).

A kronológiai ábrából és a felsorolt példákból két fontos tanulság is adódik. Egyrészt megfigyelhetjük azt, hogy idővel egyre speciálisabb foglalkozásnevek is megjelennek a családnevekben, másrészt pedig a morfológiai jelöltség (képzett formák), illetve összetettség (összetételek) is egyre gyakoribbak lesznek közöttük. A következő fejezetben ez utóbbi jelenséggel részletesebben is foglalkozom.

5. A családnevekben szereplő foglalkozásnevek morfológiai vizsgálata

A foglalkozásnévi eredetű családnevek morfológiai vizsgálatát olyan módon végeztem el, hogy elkülönítettem közöttük azokat, amelyek lexikális-morfológiai szempontból a tőszóból alakultak (pl. *Ács*, *Kovács*), illetve azokat, amelyekben az alapul szolgáló, foglalkozásra utaló lexéma morfológiai szempontból tartalmaz valamilyen grammatikai elemet. Ez utóbbiak esetében a képzett szavakat (közöttük az -s és az -ó/-ő, illetve az egyéb képzőket) különítettem el, és az összetételeket vettem figyelembe. Ebben a vizsgálatban tehát nem első sorban a családnevek, hanem az alapjukul szolgáló foglalkozásnévi lexémák állnak a középpontban. Úgy vélem ugyanis, hogy ezek morfológiai jellege azt is befolyásolhatja, hogy belőlük milyen gyakran alakul családnév (tehát a morfológiai struktúra az adott névforma gyakorisági viszonyaira, megterheltségére is hatással lehet).

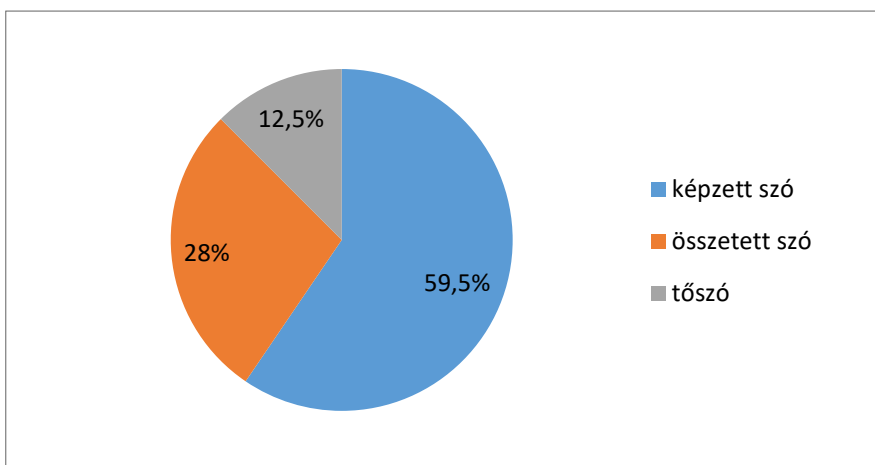
Az adatbázis foglalkozásnévi lexémát tartalmazó 912 családnevének morfológiai vizsgálata alapján született eredményeket az alábbi táblázatban, majd diagramokon ábrázolom.

Morfológiai tulajdonság	Nevek száma
tőszó	114 (12,5%)
képzett szó*	545 (59,5%)
-s képzős	393 (72%)
-ó/-ő képzős	124 (23%)
egyéb képzős	28 (5%)

* Az alkategóriák százalékos értékét úgy adom meg, hogy a főkategóriát (tehát a képzett szó kategóriáját) tekintem 100%-nak. Ugyanígy járok el az összetett szavak esetében is.

összetétel	253 (28%)
utótag tőszó	29 (11,4%)
utótag -s képzős	22 (8,7%)
utótag -ó/-ő képzős	201 (79,4%)
utótag egyéb képzős	1 (0,5%)

5. ábra: A foglalkozásnévi eredetű családnevek alapszavának morfológiai jellemzői

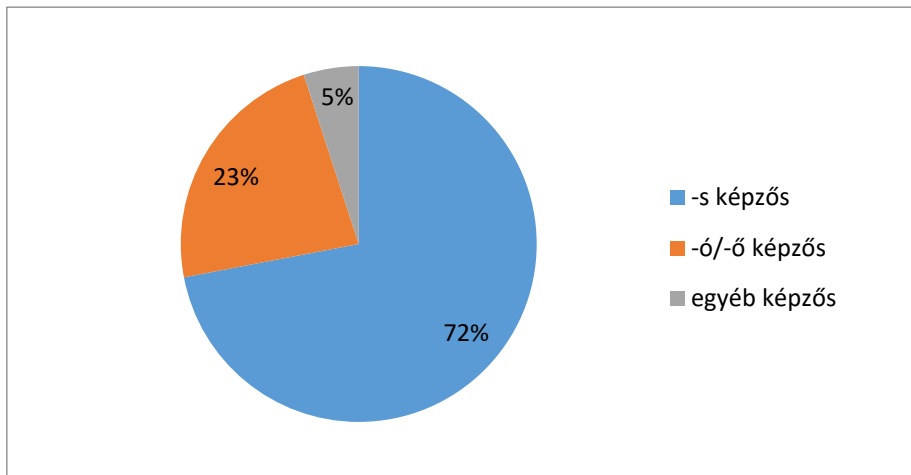
6. ábra: A három fő morfológiai típus megoszlása a családnevekben

A családnevek morfológiai jellemzőit mutató ábrák alapján a következő tanulságokat fogalmazhatjuk meg.

A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó 912 családnév közül 545 név fordul elő egyrészes képzős formában, ami azt jelenti, hogy a nevek 59,5%-a ebbe a morfológiai struktúrába tartozó lexémából alakult. A fennmaradó közel 40%-on a tőszót, illetve az összetételt tartalmazó családnevek típusa osztozik.

A vizsgálat alapján megállapítható, hogy 114 olyan családnév van, amelyhez tőszó szolgált foglalkozásnévként alapul: pl. *Ács, Bába, Bellér, Bíró, Borbély, Hajdú, Ispán, Kádár, Molnár, Orvos, Pék, Szakács, Szűcs, Timár, Varga*.

A képzőt tartalmazó egyrészes foglalkozásnévből lett családnevek száma tehát 545. A következő ábra ezek belső tagolódását mutatja.

7. ábra: A képzővel alakult foglalkozásnevek morfológiai típusai a családnevekben

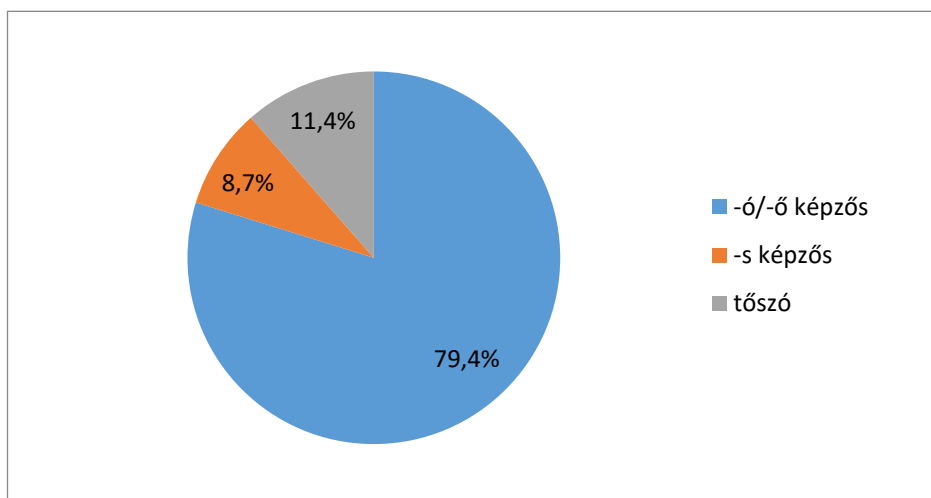
A 7. ábra alapján azt láthatjuk, hogy az -s képzővel álló foglalkozásnévi családnevek aránya a legnagyobb: ezek száma 393 (az adott kategória 72%-a). Ebben a kategóriában az alábbi neveket említhetjük: pl. *Acélos* 'kovács', *Aknás* 'aknagyártó', *Beretvás* 'borbély', *Bögrés* 'cserépedényt készítő, fazekas', *Cipós* 'cipósütő és cipóáruló', *Csákányos* 'csákányt munkaeszközként v. (alkalmilag) fegyverként használó személy', *Dinnyés* 'dinnyetermesztő, dinnyeárus', *Drótos* 'szlovák vándoriparos, aki eltörött cserépedények javításával, drótozásával foglalkozott', *Gyapjas* 'gyapjút feldolgozó mesterember' vagy 'gyapjúárus', *Hegedűs* 'hegedűn játszó zenész', *Hordós* 'hordót készítő személy', 'kádár, bodnár', *Kenyeres* 'pék', *Kosaras* 'kosárfonó vagy 'kosárárus' / 'házaló kereskedő', *Mészáros*, *Rostás* 'rostakötő, rostakészítő iparos'.

A képzett névformák között nagy számban találunk -ó/-ő képzős névformákat is, 124 névforma szerepel -ó/-ő képzővel (ami a kategória 23%-át jelenti): pl. *Akaszó* 'hóhér', *Arató*, *Faragó*, *Foldozó*, *Gyűjtő* '(széna) takaró munkás', *Kereskedő*, *Koppantó* 'olyan (személy), aki gyertya koppantását végzi [vsz. sekrestyés]', *Morzsoló* 'valamely eszközzel apróra törő, zúzó munkás elnevezése', *Nyeső* 'növény fölösleges ágát, hajtását levagdosó, erdőt, nádist ritkító; (kapával) gatzól megtisztító személy elnevezése', *Ónozó* '(valamilyen fémből készült tárgyat) ónnal bevonó mesterember', 'ónműves', *Öntő* 'ágyú-, gomb- vagy harangöntő', *Őrző* 'őr, pásztor', *Sütő* 'pék', *Szabó*, *Szövő* 'takács' stb.

Az adatbázis alapján 28 olyan foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevet találunk, amelyekben a foglalkozásnév az említett képzőktől eltérő képzővel

alakult (a kategória 5%-át teszik ki ezek a lexémák). Ezek között *-d* képzős szavakat éppúgy találunk, mint *-ász/-ész*, *-nok/-nek/-nök*, *-ár/-ér* képzősöket: pl. *Apród* 'inas, tanuló, fegyverhordó szolga'; *Aranyász* 'aranymosó', *Bányász* 'bányamunkás' régen vsz. 'kohász, hámosos is', *Hódász* 'hódfogó', *Lovász*, *Nyúlász* 'nyúlászó, nyúlra vadászó', *Kertész*, *Révész*; *Asztalnok* 'étékfogó mester', később 'étékfogó, felszolgáló', *Pohárnok* 'királyi, fejedelmi, főúri udvarban az a személy, akire az italok gondja van bízva', *Tálnok* 'étékfogó', *Udvarnok* 'az udvarhoz tartozó, kézművességgel, földműveléssel szolgáló ember'; *Kulcsár* '(nagybirtokon, nagyobb háztartásban) az éléstár, pince stb. felügyeletével, kulcsainak őrzésével megbízott alkalmazott', *Zsoldonár* 'zsoldos'.

Az összetett foglalkozásnévből alakult családneveket külön kategóriaként vizsgáltam: ezek száma 253. (Belső tagolódásukat a 8. ábrán mutatom be.)

8. ábra: Az összetétellel alakult foglalkozásnevek morfológiai típusai a családnevekben

Közöttük 29 olyan névformát találunk, amelynek az utótagja tőszó (ez az összetett foglalkozásnevek 11,4%-át jelenti): pl. *Borjúpásztor*, *Csordapásztor*, *Disznópásztor*, *Lópásztor*, *Ménеспásztor*, *Foldozóvarga*, *Hamarvarga*, *Hámormester* 'hámorkovács', *Postamester*, *Tómester* 'halastavat, ciszternát ásó mesterember', *Kisbíró*, *Majorbíró*, *Vásárbíró* 'a vásárok felügyelője (árucikkek, árak ellenőrzője, helypénz- és vámszedő)', *Házilegény* 'háziszolga', *Kiskalmár*.

Az összetett foglalkozásnév utótagjaként jóval gyakrabban figyelhetünk meg képzett szót. Morfológiai szempontból az összetett szavakat tartalmazó foglalkozásnévi családnevek kategóriáján belül az *-ó/-ő* képzős formák a leggyako-

ribbak a névállományban. A 201 ide sorolható névforma (az adott kategória 79,4 %-a) közül itt csak néhányat említek példaként: pl. *Abrakosztó*, *Asztalgyártó*, *Csizmagyártó*, *Kerékgyártó*, *Lakatgyártó*, *Nemezgyártó*, *Vasfazékgyártó*, *Hintócsináló*, *Olajcsináló*, *Baknyúzó*, *Borhordó*, *Forintverő*, *Háztapasztó*, *Kenyérsütő*, *Könyvkötő*.

Jóval ritkábban szerepelnek az adatállományban olyan összetett foglalkozásnévre visszamenő családnévformák, amelyekben a foglalkozásnév utótagja -s képzős lexéma (22 ilyen név említhető, ami a kategória 8,7%-át jelenti): pl. *Boráros* 'borkereskedő', *Késáros* 'késáros, késekkel kereskedő', *Sajtáros*, *Vászonáros*, *Fésőműves*, *Szekérműves*, *Szekrényműves*, *Szőrműves*, *Kőműves*, *Rézműves*, *Égettboros* 'égettbor (=borpárlat/pálinka)- főző, vagy égettbor-áruló', *Főköttős* 'főköttőkészítő', *Ónkorsós* 'ónkannagyártó', *Sernevelős* 'sörfőző', *Sókamarás* 'sókamarai tisztviselő'.

Az összetett szavakat tartalmazó foglalkozásnévi családnévek kategóriájában 1 olyan foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnévet találunk, amely az említett képzőktől eltérő képzővel alakult: ez a *Jóború* 'jó bort termelő vagy áruló személy'.

6. A foglalkozásnév morfológiai struktúrája és a belőlük lett családnévformák gyakorisága közötti összefüggések

A családnévek alapjául szolgáló foglalkozásnévi lexémák morfológiai struktúrájának vizsgálatára azért is érdemes hangsúlyt fektetni, mert úgy vélem, hogy ezek morfológiai jellege befolyásolhatja az adott névforma gyakorisági viszonyait, azaz hatással lehet a nevek megterheltségére.

Az adatbázis foglalkozásnévi lexémát tartalmazó 912 családnévének morfológiai vizsgálata és a családnévformák gyakorisági vizsgálatának összefüggése alapján született eredményeket, valamint az egy névre eső adatszám átlagát az alábbi táblázatban mutatom be.

Morfológiai tulajdonság	Nevek száma	Előfordulási adatok száma	1 névre eső adatszám átlaga
tőszó	114 (12,5%)	5055	44,3
képzett szó	545 (59,5%)	10824	19,8
-s képzős	393 (72%)	8282	21
-ó/-ő képzős	124 (23%)	1781	14,3
egyéb képzős	28 (5%)	761	27,2
összetétel	253 (28%)	1609	6,3
utótag tőszó	29 (11,4%)	77	2,7

utótag -s képzős	22 (8,7%)	171	7,8
utótag -ó/-ő képzős	201 (79,4%)	1355	6,7
utótag egyéb képzős	1 (0,5%)	6	6

9. ábra: A foglalkozásnévi eredetű családnevek morfológiai jellemzői és a családnévformák gyakorisága

A 9. ábra alapján a következő tanulságokat fogalmazhatjuk meg. Az előfordulási adatokat megfigyelve azt állapíthatjuk meg, hogy a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó 912 családnév közül azoknak a neveknek az előfordulási száma a legjelentősebb, amelyekhez tőszó és képzett szó szolgáltat foglalkozásnévként alapul, s közülük is messze kiemelkedik a tőszóból alakult családnevek gyakorisága.

A tőszóból álló 114 családnév előfordulásának száma 5055, míg a képzőt tartalmazó egyrészes foglalkozásnévből alakult 545 családnév előfordulási adata 10824. E két kategória neveinek előfordulási száma alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a tőszóból álló névformák átlagos megterheltsége 44,3 adat/név, míg a képzőt tartalmazó nevek átlagos megterheltsége 19,8 adat/név.

A képzőt tartalmazó egyrészes foglalkozásnévből álló nevek közül kimagaslóan nagy az -s képzővel szereplő névformák előfordulási adata. A 393 -s képzőt tartalmazó név előfordulásának száma 8282, ami a képzős nevek előfordulásának 76,5%-át jelenti. Az -s képzős nevek megterheltségét vizsgálva azt láthatjuk, hogy ebben a kategóriában az átlagos megterheltség 21 adat/név.

A képzett formák között jelentősnek mondható az -ó/-ő képzővel álló nevek előfordulási száma, amely 1781 adatot jelent (16,5%-a a képzős nevek előfordulásának), ennek alapján az -ó/-ő képzővel álló nevek átlagos megterheltsége 14,3 adat/név.

Az adatbázis 28 – az említett képzőktől eltérő képzővel alakult – foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevének előfordulási adata az előző kategóriákhoz képest csekélyebb ugyan, mint az előbb látott képzőké (mindössze 761, ami a képzős nevek előfordulásának 7%-át teszi ki), ugyanakkor a képzett szavak morfológiai kategóriájában az egyéb képzővel álló nevek átlagos megterheltsége a legmagasabb: 27,2 adat/név.

Az összetételt tartalmazó családnevek előfordulási száma a tőszóból álló és képzőt tartalmazó nevek előfordulási számához képest jóval csekélyebb. Az összetett foglalkozásnévből alakult 253 családnév előfordulási adata 1609. Ebben a morfológiai kategóriában a nevek átlagos megterheltsége 6,3 adat/név.

Az összetélt tartalmazó családnevek között 29 olyan névforma szerepel, amelynek tőszó az utótagja. Ennek a 29 névnek az előfordulási száma 77, ami azt jelenti, hogy az összetélt tartalmazó nevek összes előfordulásának 5%-át teszik ki azok a nevek, amelyek utótagja tőszóból áll. Ebben a kategóriában a nevek átlagos megterheltsége mindössze 2,7 adat/név.

Nagyobb előfordulási mutatóval szerepelnek az olyan összetett foglalkozásnévre visszamenő családnévformák, amelyekben a foglalkozásnév utótagja -s képzős lexéma. 22 nevet említhetünk csupán ebben a kategóriában, melyeknek az előfordulási adata azonban magasabb, mint az előző típusban: 171. Ez az adat az összetélt tartalmazó családnevek összes előfordulásának közel 11%-át jelenti. Ezáltal pedig az összetélt tartalmazó foglalkozásnevek morfológiai kategóriájában az -s képzővel álló nevek átlagos megterheltsége a legmagasabb: 7,8 adat/név.

Morfológiai szempontból az összetett szavakat tartalmazó foglalkozásnévi családnevek kategóriáján belül utótagként az -ó/-ő képzős formák a leggyakoribbak a névállományban. 201 névformát sorolhatunk ide, melyek előfordulási adata 1355. Ez a szám 84%-át teszi ki az összetett szavakat tartalmazó családnevek összes előfordulásának. Ebben a morfológiai kategóriában a nevek átlagos megterheltsége 6,7 adat/név.

Az összetett szavakat tartalmazó foglalkozásnévi családnevek kategóriájában 1 olyan foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevet találunk, amely az említett képzőktől eltérő képzővel alakult. Ez az egy név 6 előfordulással adatolható.

A foglalkozásnévi eredetű családnevek morfológiai jellemzőit és a családnévformák gyakoriságát bemutató táblázat alapján összefoglalóan a következő tanulságot fogalmazhatjuk meg. A tőszót, illetve képzett szót tartalmazó foglalkozásnevek jóval gyakoribb használatú családnévként jelentkeznek, mint az összetett foglalkozásnevet tartalmazó nevek. Ez utóbbi kategória elemei inkább egyedi jelleggel, ritkábban tűnnek fel.

IV. Összegzés

Dolgozatomban a foglalkozásnevet tartalmazó családnevek részletes vizsgálatát igyekeztem elvégezni a 14–17. század időszakában. A személynevekkel, családnevekkel foglalkozó munkákban azt láthattuk, hogy noha azok többnyire átfogó leírást adnak a nevekről és a családnevek különféle típusairól, viszont kevés az olyan szakmunka, amely egy-egy típusukra koncentrálna vizsgálva a neveket. Ezért munkámban arra törekedtem, hogy minél több szempontot érvé-

nyesítsek a foglalkozásnevet tartalmazó családnevek kategóriájába tartozó névformák elemzése során.

Dolgozatom első egységében a személynevekhez kapcsolódó névelméleti háttért ismertettem, azokat a legfontosabb terminusokat mutattam be, amelyeket fontosnak tartottam előzményként megemlíteni a foglalkozásnévi eredetű családnevek kutatása szempontjából, illetve a személynévfajták leírási modelljét is felvázoltam annak érdekében, hogy a családnevek helyét meg tudjuk határozni ebben a keretben. Az elemző fejezetekben KÁZMÉR MIKLÓS *Régi magyar családnevek szótára* című munkáját használtam fel a foglalkozásnévi eredetű családnevek részletes vizsgálatához, s erre a névállományra (912 név) támaszkodóan tettem megállapításokat. Összefoglalásként az általam végzett vizsgálat eredményeit vetem össze a korábbi szakmunkák megállapításaival, illetve néhány további vizsgálati lehetőséget is felvetek.

1. HAJDÚ MIHÁLY munkájában többek között kitér arra, hogy Magyarországon a családnevek használata a XIV. században indult meg, és a XV. század végére pedig már általánosnak mondható e nevek használata (2010: 9). Az általam végzett kronológiai analízis során, amikor a foglalkozásnevet tartalmazó családnevek első előfordulási adatát vizsgáltam, és a családneveket fél évszázadokhoz kötöttem (III. fejezet 4. pont), magam is hasonló megállapításra jutottam. Az általam készített diagram (4. ábra) alapján arra is rámutattam, hogy a családnevek e típusának a gyarapodása a 14. század második felétől indult meg, a csúcspontját pedig a 15. század első felében érte el. Időben előre haladva pedig egyre kevesebb olyan foglalkozásnévi családnévről tudunk, amelyik ekkor jelent meg először a forrásokban. Jó vizsgálati lehetőséget jelenthet a továbbiakban az, hogy a családnévtípust más jellegzetes családnévtípusokkal (pl. az apanévből, a helynévből alakult családnevek kategóriájával) is összevetve egy tágabb értelemben vett relatív kronológiáját rajzoljuk meg a fő családnévtípusoknak.

2. TÓTH VALÉRIA munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a nexusnevek fő forrását a sajátosságnév-előzménnyel rendelkező családnevek jelentik. Kiemeli, hogy ezek között meglehetősen gyakorinak mutatkozik a foglalkozásjelölő nevek típusa, ráadásul az egyes metanevek megterheltsége is kimagasló. Az alábbi nevek sorolja fel példaként: *Kovács, Szabó, Varga, Molnár, Pap, Juhász, Takács, Lakatos, Szűcs, Mészáros* stb. (2016: 228).

Dolgozotomban a foglalkozásnevek előfordulási megoszlását vizsgálva (III. fejezet 3. pont) az egyes előfordulási adatok bemutatásához készített táblázatok alapján (1. és 2. ábra) magam is e nevek kiemelkedő gyakoriságát tapasztaltam. A TÓTH VALÉRIA által említett nevek közül 6 név az általam készített 10 leggyakoribb előfordulással bíró foglalkozásnevet tartalmazó családnév listáján is szerepelt: *Szabó* (325), *Szűcs* (314), *Varga* (255), *Kovács* (233), *Mészáros*

(220), *Molnár* (161). További 3 említett név pedig a 100 leggyakoribb előfordulással bíró foglalkozásnevet tartalmazó családnév listáján szerepelt: *Pap* (144), *Takács* (115), *Juhász* (106). A *Lakatos* névforma megterheltségének az általam végzett statisztikai vizsgálatban nem volt kiemelkedő szerepe, ugyanis 75 előfordulással adatolható ez a név, tehát nem képezte részét a 100 feletti előfordulási számmal bíró nevek listájának.

3. N. FODOR JÁNOS a kézműiparhoz kapcsolódó foglalkozásnévi eredetű családnevek vizsgálatára fekteti a hangsúlyt. Az általa vizsgált névanyagban Bihar megyében, Ugocsában és Szatmárban is a *Kovács*, a *Varga* és a *Szabó* foglalkozásnévi eredetű családnév került a gyakorisági lista élére (2012: 143–158). Ezek a kutatási eredmények megegyeznek az általam vizsgált 10 leggyakoribb előfordulással bíró családnév listáján szereplő nevekkel, annyi eltérést tapasztalunk, hogy az általam készített 10 leggyakoribb családnév listájának az élén helyet kap a *Szűcs* név is, a sorrend tehát a következő: *Szabó* (325), *Szűcs* (314), *Varga* (255), *Kovács* (233).

4. A *Családnevek enciklopédiája* a 2007-es népesség-nyilvántartás adatait veszi figyelembe (HAJDÚ 2010). E munkára támaszkodva végzett SLÍZ MARIANN a foglalkozásnevek történeti változásaira, társadalmi megoszlására és a családnév-változtatásban játszott szerepére irányuló vizsgálatokat. Ennek során az enciklopédia 10 leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű nevét emelte ki, ezek pedig a következők: *Kovács*, *Szabó*, *Varga*, *Molnár*, *Pap*, *Juhász*, *Takács*, *Lakatos*, *Szűcs*, *Mészáros* (2016: 53–66). Jól látható, hogy a 2007-es adatok alapján felállított gyakorisági lista hasonló ahhoz, amit én magam KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján bemutattam: *Szabó* (325), *Szűcs* (314), *Varga* (255), *Kovács* (233), *Borbély* (223), *Mészáros* (220), *Fazekas* (193), *Sós* 'sóbányász, sóval kereskedő, sószállító' (170), *Hegedűs* (169), *Molnár* (161).

5. Kutatásom során nagy hangsúlyt fektettem a foglalkozásnevek morfológiai vizsgálatára, illetve a belőlük lett családnévformák gyakorisága közötti összefüggésekre is. A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevek morfológiai struktúrájának vizsgálatáról kevésbé esett szó a az eddigiekben a szakirodalomban, és nem olvashattunk arról sem korábban, hogy a foglalkozásnévi családnevek morfológiai szerkezete és a gyakorisági viszonyaik között milyen összefüggések mutatkoznak. A dolgozatom utolsó fejezetei ezért ezt az aspektust helyezték a középpontba.

Úgy vélem emellett, hogy a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó családnevek alapján végzett vizsgálatok eredményei jól kiegészíthetők lehetnek a másik fő tulajdonnévi kategória, a helynevek azon csoportjának sajátosságaival, amelyek foglalkozásnévi lexémát tartalmaznak. Ez újabb kutatási lehetőségeket kínál az itt vizsgált témakörben.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1956. A magyar személynevek XVI. századi történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 144–157.
- ENGEL PÁL 1995. Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* 37: 353–365.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2010a. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401-1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- N. FODOR JÁNOS 2012b. Családnevek történeti tanulságai Partium késő középkori és újkori névanyaga alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 143–158.
- FODORNÉ LÁNCZ ÉVA ANNA 2010. Középkori mesterségek emléke neveinkben. In: BALÁZS GÉZA–GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 110–119.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- B. GERGELY PIROSKA 1981. *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata*. Nyelvtudományi Értekezések 108. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008. Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–462.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest
- HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1965/2003. A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: Kniezsa István, *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest, Lucidus Kiadó. 255–349.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetéknéveink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–87.
- MEZŐ ANDRÁS 1970a. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XVI. század közepén*. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 33. Kisvárdai.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2016. A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében. *Névtani Értesítő* 38: 53–66.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban.*
Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.